

Les autopistes urbanes, vies
de circulació ràpida, han
estat la causa de la destrucció
del carrer com a espai social

(Foto: C. Carreras)

Fotos 2 i 3: El barri de Liberdade de São Paulo és un excel·lent exemple d'apropiació del carrer per part de la comunitat que hi viu, en aquest cas la nombrosa colònia japonesa paulista.

(Foto: C. Carreras)

EL CARRER

L'espacialitat, el quotidià i el poder¹

Ana Fani Alessandri Carlos

Professora assistent. Doctora del Departament de Geografia.
Facultat de Filosofia, Lletres i Ciències Humanes.
Universitat de São Paulo. Brasil

Per encetar el tema que aquí es proposa, es poden plantejar diverses alternatives. Com que la meua preocupació se centra en l'urbà i en la ciutat, he anat a buscar al carrer un punt de partida per reflexionar. Per què el carrer?

En primer lloc, es pot afirmar que al carrer la vida és d'una riquesa inexhaurible i pletòrica d'energia —és el nivell de les vivències. Al carrer, hi trobem no solament la vida, sinó els fragments de vida; és l'indret on l'home corrent apareix adés com a víctima, adés com a figura intransigent i subversiva. En el moviment del carrer hom troba el moviment del món modern. "No sabia dir fins a quin punt em fan falta els carrers —escriu Charles Dickens des de Lausana, on treballava—; és com si els carrers subministressin al meu cervell alguna cosa de la qual aquest no pot prescindir per continuar treballant [...] els meus personatges sembla que s'hagin de quedar immòbils si no tenen una multitud al voltant"².

En segon lloc, el carrer es col·loca com a dimensió concreta de l'espacialitat de les relacions socials en un moment històric determinat, revelant en els gestos, en les mirades i en els rostres, *les pistes* de les diferències socials.

Finalment, al carrer es tornen diàfanes les formes d'apropiació del lloc i de la ciutat, i és allí on afloren les diferències i les contradiccions que impregnen la vida quotidiana, com també les tendències homogeneïtzadores i normativitzadores imposades per l'estratègia del poder que subordina la vida social.

Així, el carrer, com a nivell de comprensió del quotidià i de l'espacialitat de les relacions socials, se situa en la perspectiva de la constitució de la societat urbana en el

seu moviment intern basat en la pràctica social en la mesura en que exposa allò viscut. Així mateix, el carrer s'obre com a llotja d'espectador i espectacle en què s'ha transformat avui el quotidià en el món modern, obrint a l'anàlisi i a la comprensió de la societat urbana una infinitat de perspectives.

Per a Henri Lefebvre³, el carrer "representa la quotidianitat en la nostra vida social [...]. Lloc de pas, d'interferències de circulació i de comunicació, esdevé, en virtut d'una transformació sorprenent, el reflex de les coses que vincula, es torna més viu que les coses. Esdevé el microscopi de la vida moderna. Arrenca de la foscor allò que s'amaga, ho fa públic".

En l'obra de Lefebvre⁴, el carrer gairebé no és un lloc de pas i de circulació, sinó el *lloc d'encontre* sense el qual no són possibles altres llocs d'encontre com els cafès o els teatres. El carrer té una animació pròpia: "al carrer, teatre espontani, em converteixo en teatre i en espectador, de vegades en actor. El carrer és allà on es produeix moviment, una barreja sense la qual no hi ha vida urbana, sinó separació, segregació estipulada i fixa"⁵.

Al carrer s'hi juga i s'hi aprèn, en contacte amb l'altre, una nova dimensió de la vida —aquella que es construeix en la pràctica social en què està implantada la societat urbana en constitució: amb els seus símbols i funcions informativa i lúdica.

El carrer també és el lloc del desordre, en la mesura en què els elements de la vida urbana, immòbils en l'ordre fix, s'alliberen i hi afluixen. Per a Lefebvre, "al carrer, i per mitjà d'aquest espai, un grup (la ciutat mateixa) es manifesta, apareix, s'apropia els llocs, realitza un temps-espai apropiat; tal apropiació demostra que l'ús i el valor poden dominar l'intercanvi i el valor de canvi. Pel que fa al moviment revolucionari, generalment té lloc al carrer".

A l'igual que el quotidià, el carrer permet ser analitzat a partir de dos moments intrínsecs i contradictoris; si, d'una banda, és el lloc on es manifesta la diferència, és expressió de normativització del quotidià. N'hi haurà prou que pensem en el Viaduto do Chá —situat al centre de la metròpoli de São Paulo—, on formiguegen les mul-

Notes:

1. Treball presentat a la "IX Trobada Nacional de Geògrafs de Brasil, Taula Rodona. Espacialitat, quotidià i poder". Presidente Prudente, juliol 1992.
2. Citat per W. Benjamin a *París del Segon Imperi de Baudelaire*.
3. *Critique de la vie quotidienne*, volum III, pàg. 309.
4. *La révolution urbaine, critique de la vie quotidienne*, volum II. *La production de l'espace*.
5. *La révolution urbaine critique de la vie quotidienne*, pàg. 29.

tituds. És un lloc d'encontre? No arriba a tant, si tenim en compte que les persones s'hi han d'obrir pas a cops de colze, amb prou feines es veuen i passen ràpides bo i esperant d'arribar en algun lloc en l'espai de temps més breu possible. Però alguns sí que s'instal·len enmig del camí, com ara els venedors ambulants i els seus clients potencials. En aquest cas el carrer no permet de constituir un grup a partir de la relació amb l'altre. Els eventuals contactes es troben mediatitzats per la mercaderia oferta-comprada. En aquest cas es tracta del carrer invadit pel "mercat".

Aquí el temps és el temps de la societat capitalista, és el ritme del treball, i el contacte és el que ve imposat pel bescanvi seductor, temptador, i que transforma la ciutat en aparador, en llums de neó multicolors, en imatges.

En realitat, aquestes imatges representen el poder de la no-comunicació que manifesta l'alienació del quotidià. El món de la mercaderia entra en la quotidianitat obeint la lògica general del procés de reproducció; "el món tracta millor els qui vesteixen bé", és l'ensenyà publicitària d'una cadena comercial brasilera.

El carrer i la vida quotidiana

Avui dia, el quotidià s'empobreix en el sentit que cada vegada està més subordinat al món de les mercaderies, en el qual els signes del status impregnen les relacions i el valor de canvi subjuga i s'apropia el sentit de l'ús. En aquesta perspectiva el quotidià es presenta com el lloc dels gestos repetitius i de la uniformitat i homogeneïtat d'hàbits, formes d'ús, comportaments, valors, etc. Tot plegat programat pel capitalisme i per l'estratègia estatal que organitza el quotidià (habitatge, manera de vestir, hores d'oci i lleure) tractant d'abolir la diferència. El *flâneur*, personatge del París de Baudelaire analitzat per Walter Benjamin, ens dona la dimensió d'aquest empobriment. "Caminava ocios com si fos una personalitat: tal era la seva protesta contra la divisió del treball, que transforma les persones en especialistes. D'aquesta manera protestava també contra la laboriositat i l'eficiència. Al *flâneur* li plaïa que el seu ritme vingués determinat pels passatges. Si depengués d'ell, el progrés hauria d'agafar aquest pas, però ell no va pas tenir l'última paraula, sinó que va ser Taylor que convertí en eslògan a *bas la flânerie* [...] si el passatge és la forma clàssica de l'interior –i és així com el carrer es presenta als ulls del *flâneur*–, la seva forma decadentista és la casa comercial. El gran magatzem comercial és l'última gran faccècia del *flâneur*. Si al començament el carrer es transforma en l'interior d'una casa, ara aquest interior es transforma per a ell en un carrer, i ell es perd pel laberint de les mercaderies com abans ho feia pel laberint de la ciutat".

Al carrer, el comportament de les persones i les seves estratègies de supervivència entre la multitud que configura la gran metròpoli marquen el límit entre ple i buit.

Els homes es mouen enmig dels carrers plens de gom a gom, tenint la soledat al seu voltant, on els senyals de trànsit ordenen el pas dels vehicles, els passos dels viants, "dirigint l'orquestra de la ciutat".

El ritme de la vida quotidiana ve marcat per les estratègies de la reproducció de les relacions socials –per la compra i la venda, per l'especulació en l'espai.

Així, el quotidià, l'espai i l'urbà es produeixen en funció de la reproducció de les relacions de producció a partir de les determinacions, d'una banda, de la valoració del capital i, de l'altra, de l'estratègia estatal, les quals guanyen espacialitat a través de la morfologia jerarquitzada que pren cos a partir d'una xarxa de fluxos que vinculen entre si els llocs, alhora que expressen la morfologia social jerarquitzant dels individus dins la societat.

Les estratègies de poder actuen en la producció de l'espai a través de les institucions –de manera que interfereixen ràpidament a partir d'una operació programada, en què el dispositiu policial no és sinó un aspecte del control (els òrgans burocràtics funcionen a tots els nivells de l'administració i la seva estratègia es basa en la repetició per programar la vida en totes les seves instàncies).

La dimensió espacial de la realitat social ens col·loca davant l'articulació espai-societat en la mesura que la producció de la vida, en la quotidianitat de l'individu, no és només la producció de béns per a la satisfacció de necessitats materials, sinó que és també la producció de la humanitat de l'home.

Jerarquia i control

La producció espacial és desigual, atès que és producte conseqüent de la producció social en què la unitat espai-societat porta implícita la desigualtat que recolza en la reproducció que s'estructura a partir de relacions de domini-subordinació centrada en el procés d'acumulació del capital/centralització de poder, creant la metròpoli com a expressió última de la base urbana on tots els elements són coneguts i les semblances arriben fins a la identitat i l'equivalència visible. És el procés d'homogeneïtzació conseqüència del procés de globalització que implica en la unificació de l'espai mundial jerarquitzat entre Estats que té com a lligam formal el mercat mundial.

Però la jerarquització de l'espai amb prou feines es dona a escala mundial, en la mesura que el procés desigual distingeix centres de poder, riquesa, lleure, informació, guetos, que es multipliquen i es jerarquitzen a tots els nivells espacials.

Notes:

6. *París del Segon Imperi* de Baudelaire, pàgs. 81-82.

7. Walter Benjamin: *Einbahnstrasse*.

Foto 4: Vista de l'anomenada Vall d'Anhangabaú, el setembre de 1992, al vell centre de São Paulo, el millor exemple de la recuperació per a vianants de l'administració municipal del Partit dels Treballadors (Foto: C. Carreras)

Jerarquitzat, l'espai també es fragmenta a través de les formes d'apropiació, tant si aquest espai serveix per a la producció com si serveix per al consum (residència, lleure, etc.). En aquest sentit l'espai es trosseja en fragments separats, el conjunt dels quals es presenta cada vegada més com una conseqüència de l'activitat parcel·lada, que s'escapa de les persones. En aquesta fragmentació el subjecte s'esfuma en la quotidianitat, expressada en les escenes dramàtiques que ens ofereix el carrer.

Podem citar exemples del control de la quotidianitat a través de fórmules de determinació de patrons a la metròpoli susceptibles de ser percebuts al carrer:

a) La indústria del cos –per al manteniment de la forma física a partir d'un patró– que imposa a la dona l'exercici físic per tal d'aconseguir una musculatura i unes formes perfectes, “una típica escena urbana de la metròpoli, en el capítol de l'angoixa estàtica, el món

de la gimnàstica i el culte del cos, com a parafernàlia tècnica cada cop més desconcertant”⁸. Homes i dones en bicicleta marquen el paisatge dels passeigs marítimes, per exemple.

- b) L'existència dels centres comercials a les grans ciutats com a “temples del consum” pobla la imaginació dels joves com a punt d'encontre i modifica el barri on estan situats, ja que tendeixen a buidar el carrer.
- c) En un reportatge sobre la boïte Gallery de São Paulo, la *Revista Veja* (maig, 1991) mostra un mapa interessant: la distribució jerarquitzada dels clients assidus del local segons el seu nivell de consum i el lloc que ocupen a l'escala social és un punt que determina i crea comportaments a partir d'una etiqueta rígida.
- d) La construcció del *sambódromo* de la ciutat de São Paulo, que normativitza una festa que era popular i espontània capturada i venuda com a mercaderia. Aquest constitueix un exemple de no-apropiació del carrer: “Va ser construït dintre del parc d'Anhembi, fora de les vies de trànsit interiors [...] s'hi pot arribar per una xarxa viària funcional [...]. Els sambistes guanyaran, de fet, un lloc que reuneix tota una sèrie

Nota:

8. “O corpo a corpo do massagista das dores e vaidades”, a *Revista Veja*, pàg. 10. Juny, 1992.

de condicions tècniques per a la seva activitat"⁹. Alhora que es fa l'apologia de la tècnica, el ciutadà queda encaïllat en uns papers que li vénen imposats per la normativització de la societat i que "mata la vida del carrer". Pel que fa a l'estratègia política mitjançant control estatal, l'espai actua com a regulador dels fluxos –no solament d'energia, de compra i venda de primeres matèries i mercaderies, sinó també d'informació, mà d'obra– imposant un espai regulador, repressiu i contradictori.

Sent com és camp d'autoregulació voluntària i planificada, el quotidià, en tant que construcció de la societat, s'organitza segons un ordre fortament burocratitzat i saturat de repressions, coaccions i pressions a tots els nivells, incloent-hi la vida familiar.

El carrer és també el lloc privilegiat de la repressió imposada de manera clara o subreptícia en funció de les estratègies de l'Estat. Això ho demostren de forma inequívoca les prohibicions relatives a reunió de persones en àrees públiques –places, carrers, avingudes.

A causa de les innombrables coaccions consistents a imposar repeticions mecàniques en el treball i la monotonia reiterativa de la vida diària, el carrer acaba limitant-se a complir una funció de pas, de lligam entre llocs –i queda organitzat així per al consum del lloc: regularització de la velocitat, prohibició/libertat d'estacionament, llibertat de trànsit rodat quan es fa necessari "mirar els aparadors" i comprar els productes exposats, i no apropiació per a ús. En aquest cas, el carrer, per a Lefebvre¹⁰, "regula el temps més enllà del temps de treball, el sotmet al mateix sistema, que és el sistema del rendiment i del lucre. El carrer és amb prou feines transició obligatòria entre el treball forçat, el lleure programat i l'habitatge com a lloc de consum".

Però el carrer, en la seva funció de pas, també organitza la quotidianitat del treballador. Així s'expressa el poeta Jacques Prévert en *Paysage changeant*: "... tots els treballadors, mig desperts, mig adormits, travessen el paisatge fix entre la matinada i la nit, el paisatge de maons i finestres, el paisatge eclipsi, el paisatge presó, el paisatge sense aire, sense llum, sense riures ni estacions, el paisatge glaçat en ple estiu com el cor de l'hivern ..." ¹¹.

Al carrer s'observa el predomini de l'econòmic en la societat portat fins a l'extrem en què l'eliminació dels símbols es dona de manera inequívoca en profit dels signes que normativitzen el comportament, ordenen el que s'ha de comprar, el que s'ha de vestir, on anar i com

anar-hi, per mitjà de la generalització dels condicionaments de la vida quotidiana en una sola dimensió: la del comandament.

Els rètols comercials i els llums de neó manipulen les persones com a signes de modernitat i, en tant que cosa efímera i transitòria, són l'expressió del temps en la quotidianitat –el temps de l'intercanvi.

És aquest temps de l'intercanvi que privilegia la circulació en detriment dels punts d'encontre el que, en un conte de Benjamin, marca el tema de la soledat i el sentit del buit de la ciutat, "homes i grups que es mouen pels seus carrers tenen al voltant la soledat. Els carrers de Berlín es presenten com a llargues avingudes principals aïllades i desertes"¹². Per a Lefebvre, quan el carrer deixa de ser interessant, la vida quotidiana perd l'interès. Per a aquest autor¹³, en la mesura que el carrer perd la característica de lloc d'encontres o de sol·licitacions i d'aventures, quan es buida i quan la intensa circulació automobilitària el fa insuportable, la ciutat es transforma en un desert lunar.

La desaparició del carrer

Així, la supressió del carrer implicaria l'extinció de la vida. Alguns autors (Berman i Lévy, per exemple), discutint sobre les ciutats nord-americanes i canadenques, apunten la tendència a la supressió o a l'eclipsament del carrer en la vida de la ciutat com a producte d'un tipus d'urbanisme que construeix la via ràpida, les amples pistes de trànsit ràpid com a necessitat imperiosa dels cicles de reproducció del capital i del control de la vida quotidiana que apareix com "l'únic món possible". A São Paulo, la quasi-extinció dels *campos de várzea* o esplanades, la construcció de *sambódromos* i del *minhocão*, que ha comportat la destrucció de barris com el de Bexiga, és expressió clara d'aquest fet.

L'eclipsament del carrer constitueix, per a Jacques Lévy¹⁴, un tret comú de la ciutat americana; en realitat, es refereix al buidament del centre de la ciutat, que es transforma, cada vegada més, en un lloc despoblat, centre exclusiu de negocis i poder, concentració comercial que relega els centres de compra a uns llocs tancats "que redueixen l'atractiu del centre", un centre al qual pràcticament no es pot accedir a peu i que interessa cada cop menys a les persones, i que fa que els intercanvis/encontres es donin de manera més difosa, reforçant les pràctiques individualistes l'estratègia de les quals ha donat lloc

Notes:

9. "O carnaval ganha seu espaço e já não pede passagem", a *Revista Veja*, 6 de febrer de 1991.

10. *Critique de la vie quotidienne*, volum III.

11. *Paroles*, pàgs. 87-88.

12. Walter Benjamin: *Einbahnstrasse*.

13. *Critique de la vie quotidienne*, volum II, pàg. 309.

14. "Le centre-ville vers toutes les directions", a *Espace et temps*, núm. 33.

Foto 5: El vell centre de São Paulo ha mantingut les seves funcions comercials tradicionals gràcies a l'obertura de molts carrers al trànsit exclusiu de vianants (Foto: C. Carreras)

al binomi cotxe-suburbi com a producte d'autoexclusió dels habitants de les àrees centrals.

Marshall Berman¹⁵, en escriure sobre el Bronx de Nova York, ens dona una idea de la transformació del carrer, que passa a convertir-se en una via ràpida com a signe del món modern, que, en bandejar les persones, destrueix punts d'encontre com a conseqüència irreversible de la construcció d'una nova forma de ciutat el primer imperatiu de la qual era l'absència d'espai per al carrer urbà, puix que els projectes i les institucions de la ciutat havien creat una autopista (*highway*). Per a aquest autor, com a fruit d'una dialèctica fatídica, com que la ciutat i la *highway* no són compatibles, la ciutat ha d'aca-

bar assumint un caràcter suburbà que ha posat de manifest l'obsolescència de la ciutat, assenyalada per Lévy.

La recuperació del carrer

El carrer ens dona pistes, ens obre perspectives d'anàlisi, ens dona elements sobre el món real, sobre la vida, els ciutadans, la seva història, les seves perspectives. També ens deixa perduts, però perdre's, utilitzant l'analogia de Benjamin, és una forma de saber. En la ciutat "saber orientar-se no significa gaire; mentre que perdre's en una ciutat com un que es perd pel bosc, requereix instrucció"¹⁶. La multitud del carrer, aparentment informe i caòtica, té un ric significat de moviment, ja que, a semblança "dels rics calidoscopis que van girant, la societat col·loca successivament de manera diversa elements que se suposaven inevitables i que componen una nova figura"¹⁷.

Així, es pot afirmar que el quotidià és molt més que el fluir inconscient d'uns dies sempre iguals, i en la quotidianitat el ciutadà es troba davant coaccions i vigilància; però en la repetició també pot sorgir l'essència de l'imaginari. Lefebvre¹⁸ crida l'atenció sobre el fet que la música és mobilitat, flux, temporalitat, i es fonamenta en la repetició de temes, combinacions, intervals melòdics, i a través d'ella sorgeixen sentiments esvaïts, sorgeix la recordança de moments acabats, hi ha evocació d'absències. En aquest sentit la repetició també és obra. Hi ha, doncs, creació d'un món pràctic i sensible a partir de gestos repetitius. En la quotidianitat hi ha escales que deixen espai per a la creativitat i per a la virtualitat. Apuntem, doncs, que hi ha irreductibilitat en la quotidianitat, perquè aquesta és també el lloc de conflicte i el lloc on es formulen problemes i, per tant, el lloc de l'acció.

Això permet, a través del carrer, captar l'imprevist, la improvisació, l'espontani. Això significa pensar en el carrer com a esdeveniment. Teatralitat que se superposa a la rutina en l'igual i en el repetitiu, on les formes guanyen la dimensió de la vida quotidiana i que té com a referència els punts de referència de la ciutat, les places i avingudes.

Un exemple d'això, al Brasil, ha estat el moviment popular de reivindicació "Eleccions directes ara", que va fer sortir la població al carrer a reivindicar eleccions directes per al càrrec de president de la República. La multitud improvisa i, en apropiat-se el carrer, en tant que lloc de festa –ja sigui per a celebrar la victòria en un campionat futbolístic, ja sigui per a participar en una cursa ciclista, en una processó religiosa o, fins i tot, en un míting o en un *show*– en canvia el sentit.

Però cal pensar també que hi ha negocis sencers que es basen en la forma improvisada amb la qual es produeix aquesta apropiació del carrer, marcant les condicions que impregnen la quotidianitat i la creació d'espai: mentre una multitud s'aplega a festejar la victòria del seu equip,

Notes:

15. *All that's Solid Melts into Air* (Nova York, 1982).

16. Walter Benjamin: *Einbahnstrasse*.

17. Marcel Proust: *À la recherche du temps perdu*, volum II.

18. Henri Lefebvre: *La vie quotidienne dans le monde moderne* (1968).

algunes persones munten parades en les quals venen una mica de tot de manera també improvisada, i les parades i els carrets ocupen els carrers i les cantonades. Però també hi ha un "comerç improvisat" permanent a la metròpoli; una forma diferenciada de vida comercial torna a les àrees de les cruïlles més grans i bullicioses de la metròpoli amb l'anomenat "comerç de semàfor" com a expressió més perfecta de l'anomenada economia informal, movent cada dia unes quantitats prou eloqüents de les més diverses mercaderies.

La qüestió de la improvisació de l'espontaneïtat està lligada amb el nivell de vivència que caracteritza la quotidianitat d'un lloc determinat, marcant-ne l'especificitat, dóna testimoni de l'existència del moviment d'anàlisi dialèctica que incorpora l'irracional, en tant que element fonamental del real, que articula l'essencial amb l'accidental, l'essència amb l'aparença. L'imprevist o inusitat aflora al carrer i és susceptible de ser copsat com a element essencial de la comprensió del quotidià i de la seva superació. N'hi ha prou amb parar-hi atenció. Baudelaire, en el poema *Les foules*¹⁹, creu que gaudir de la multitud és un art i el poeta, passavolant solitari i pensatiu, en treu profit, ja que sent la passió del viatge i la seva ànima és plenament oberta "a la poesia, a la caritat, a l'imprevist, que es mostra, al desconegut, que passa".

Podem dir fins i tot que és també a partir del carrer que es pot copsar la contradicció entre l'existència del quotidià en tant que categoria analítica i la de l'infraquotidià, ja que la reproductivitat de totes les relacions

socials, mediatitzades per la mercaderia i pel mercat, no es dóna encara de manera homogènia al Brasil.

Unes conclusions provisionals

Per acabar, m'agradaria cridar l'atenció sobre les conseqüències teòriques que aquestes reflexions poden tenir per als geògrafs. Crec que la conjuntura actual de la geografia presenta la possibilitat d'elaborar un pensament crític que permeti de reflexionar sobre el seu paper en el descobriment del món a partir del moment que no es redueixi deliberadament a un conjunt de temes, sinó que, ben al contrari, obri la possibilitat de pensar l'home íntegrament en la seva dimensió humana i social, que s'obre també a l'imprevist, creant, cada vegada més, noves possibilitats de resistir/intervenir en el món d'avui.

Per a Merleau-Ponty, la ciència manipula les coses i renuncia a habitar-les²⁰, construint models interns i operant a base d'índexs distants del real. Per a aquest autor, pensar és tractar d'operar, transformar. Per a Hegel²¹, el pensament neix dels conflictes, dintre d'ells; per a Lefebvre²², neix de la vida i de la mort i de llur confrontació.

L'ésser humà conserva múltiples dimensions, el seu procés constitutiu és sempre el de la creació, de la recreació de la superació. Permet de pensar la possibilitat de la constitució o del naixement del diferent, contrapunt del normativitzat. El fet de saber pensar l'espai, que Milton Santos apunta com a fonamental per al geògraf, se situa en aquesta perspectiva.

Data de recepció de l'original: 11.92

Notes:

19. A *Les fleurs du mal*.

20. *L'oeil et l'esprit*, pàg. 9.

21. *L'oeil et l'esprit*, pàg. 9.

22. Citat per Henri Lefebvre a *Qu'est que c'est penser*.